§ 30. Фарміраванне беларускай народнасці

НАРОДНАСЦЬ РУСІНЫ
БЕЛАЯ РУСЬ ТЭРЫТОРЫЯ МОВА
ПАЛЕШУКІ САМАСВЯДОМАСЦЬ
САМАНАЗВА ЛІТВА БЕЛАРУСЦЫ
АДЗІНСТВА ПАХОДЖАННЯ
ПСІХАЛАГІЧНЫЯ РЫСЫ
КУЛЬТУРА РЭЛІГІЯ ЛІТВІНЫ

Фарміраванне беларускай народнасці

Успомніце, як ажыццяўлялася засяленне тэрыторыі Беларусі. Якія славянскія саюзы плямёнаў склаліся ў VIII–IX стст.?

1. Умовы фарміравання беларускай народнасці. У XIII–XIV стст. ва Усходняй Еўропе сфарміраваліся два цэнтры «збірання» зямель Старажытнай Русі — Вялікае Княства Літоўскае і Маскоўскае княства. Адначасова з развіццём новых дзяржаў адбываўся працэс фарміравання некалькіх усходнеславянскіх этнасаў, адным з якіх з'яўлялася беларуская народнасць. Старажытнаруская спадчына на працягу доўгага часу адыгрывала значную ролю ў жыцці ўсходнеславянскіх народаў.

ЭТАПЫ РАЗВІЦЦЯ ЭТНАСУ

Род ▶ Племя ▶ Народнасць ▶ Нацыя

Народнасць — устойлівая супольнасць людзей, якая характарызуецца адзінствам паходжання, адзінай мовай, тэрыторыяй, эканамічным жыццём і культурай, псіхічным складам (характарам), этнічнай самасвядомасцю.

Народнасць утвараецца ў працэсе зліцця плямёнаў і папярэднічае нацыі. Працэс фарміравання беларускай народнасці быў даволі працяглы — *з канца XIII да XVI ст.* — і адбываўся пад уплывам грамадска-палітычных, сацыяльна-эканамічных, рэлігійных, а таксама агульных этнакультурных тэндэнцый, уласцівых усёй еўрапейскай цывілізацыі таго часу.

Складванне этнічнай тэрыторыі

Тэрыторыя, на якой сфарміравалася беларуская народнасць, склалася да XVI ст. Паўночная мяжа этнічных земель, дзе беларусы суседнічалі з прадстаўнікамі балцкіх этнасаў, амаль цалкам супадала з дзяржаўнай мяжой ВКЛ з Лівонскім ордэнам, пскоўскімі і наўгародскімі землямі. На захадзе мяжа праходзіла па Заходнім Падляшшы, дзе разам з беларусамі жылі палякі, літоўцы і яцвягі. Паўднёвая мяжа пралягала па Палессі, дзе на этнічныя працэсы ўплывалі кантакты з украінскім народам, які фарміраваўся. Найбольш мянялася ў XIV–XVI стст. мяжа на ўсходзе. У перыяд максімальнага пашырэння ВКЛ у працэс фарміравання беларускай народнасці былі ўцягнуты тэрыторыі Браншчыны і Смаленшчыны. У другой палове XVII ст. этнічная мяжа на ўсходзе наблізілася да сучаснага стану.

Прасачыце на карта-схеме «Вялікае Княства Літоўскае ў канцы XV ст.», змешчанай на форзацы, працэс фарміравання этнічнай тэрыторыі.

Фактары, якія паўплывалі на фарміраванне беларускай народнасці

Вырашальным у фарміраванні беларускай народнасці было аб'яднанне ўсіх беларускіх зямель у межах адной дзяржавы — Вялікага Княства Літоўскага.

Важным аб'яднаўчым фактарам было развіццё гаспадаркі, пашырэнне сухапутных шляхоў, што спрыяла развіццю гандлёвых сувязей паміж рознымі рэгіёнамі Беларусі. У выніку складваліся агульныя рысы гаспадарчай дзейнасці. У XVI ст. канчаткова аформілася саслоўная структура беларускага грамадства, вылучыліся саслоўі шляхты, духавенства, мяшчанства і сялянства.

Важную ролю ў працэсе фарміравання беларускай народнасці адыграў і канфесійны фактар. Да сярэдзіны XVI ст. большасць насельніцтва ВКЛ была праваслаўнай, што спрыяла кансалідацыі этнасу. Аднак паступовае пашырэнне ўплыву каталіцкай царквы, асабліва сярод магнатаў і шляхты, развіццё пратэстанцкага руху, а затым і Контррэфармацыя адмоўна паўплывалі на фарміраванне ўласнай этнічнай эліты.

Саманазвы беларусаў: «русіны», «літвіны», «беларусцы»

Этнічная самасвядомасць — разуменне сваёй прыналежнасці да таго ці іншага этнасу.

2. Фарміраванне этнічнай самасвядомасці. Найважнейшай прыкметай народа з'яўляецца **этнічная самасвядомасць.** Яе вонкавай формай выступае *саманазва*. У перыяд складвання беларускай народнасці ў XIV–XVI стст. большая частка жыхароў сучаснай Беларусі, незалежна ад саслоўнай прыналежнасці, называла сябе *«русь», «русіны», «рускія»*. Аднак такую назву актыўна ўжывалі і рускія, і ўкраінцы, што было абумоўлена гістарычнай памяццю пра Старажытнарускую дзяржаву і значным уплывам на грамадства праваслаўнай царквы.

Прадстаўнікі кожнага з этнасаў лічылі сапраўднымі «рускімі» толькі сябе, а суседзям давалі іншыя назвы. Беларускія «русіны», напрыклад, сённяшніх рускіх называлі «пскавічамі», «наўгародцамі», «маскавітамі», а ўкраінцаў — «валынянамі», «казакамі» і г. д. Жыхароў жа Беларусі іншыя народы называлі *«літвінамі»*. Гэты тэрмін аказаўся вельмі мнагазначны. Так называлі балцкае (літоўскае) насельніцтва ВКЛ, літвінамі лічылі сябе прадстаўнікі каталіцкай шляхты, гэтая назва замацавалася і за жыхарамі заходніх зямель Беларусі і ўсходу Літвы. Тэрмін «літвіны» выкарыстоўваўся таксама ў якасці агульнага наймення жыхароў ВКЛ незалежна ад іх этнаканфесійнай прыналежнасці.

У другой палове XVI ст. узнік тэрмін *«беларусец»*, які атрымаў вялікае распаўсюджанне ў Расійскай дзяржаве для абазначэння праваслаўнага насельніцтва ВКЛ. Узнікненне гэтага этноніма шчыльна звязана з пашырэннем геаграфічнай назвы «Белая Русь», пад якой у XVI–XVII стст. разумелі паўночна-ўсходнюю частку ВКЛ — Полаччыну, Віцебшчыну і Смаленшчыну, а затым і Падняпроўе. За заходняй часткай сучаснай Беларусі ў XVI–XVII стст. замацавалася назва Літва.

Мясцовыя і рэгіянальныя саманазвы

Адначасова з этнічнымі саманазвамі існавалі і мясцовыя назвы *(«палачанін», «пінчук», «тураавец»)*, якія, як правіла, азначалі прыналежнасць да

ВЕРСІІ ПАХОДЖАННЯ НАЗВЫ «БЕЛАЯ РУСЬ»

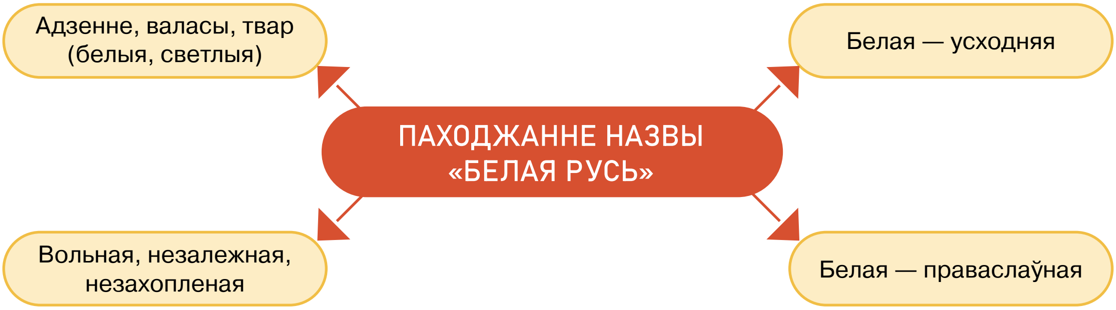

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, пашырце пералік версій паходжання назвы «Белая Русь».

населенага пункта, пэўнай мясцовасці. Існавалі і рэгіянальныя назвы — так, напрыклад, за жыхарамі Палесся замацаваўся тэрмін *«палешукі»*.

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

У 1586 г. шляхціц Саламон Рысінскі, родам з Полаччыны, першы з сучаснікаў выкарыстаў тэрмін «беларус» для абазначэння сваёй этнічнай прыналежнасці. Аднак гэта не было заўважана яго сучаснікамі.

Пазнаёмцеся з біяграфічнымі звесткамі пра жыццё і дзейнасць Саламона Рысінскага і адкажыце на пытанні:

1. Пры якіх абставінах ён назваў сябе беларусам?
2. Як вы лічыце, чаму гэтая падзея не была заўважана яго сучаснікамі?

Фарміраванне старабеларускай мовы

3. Старабеларуская мова. Фарміраванне беларускай народнасці праявілася ў збліжэнні разнастайных мясцовых дыялектаў і стварэнні на іх аснове старабеларускай мовы.

Да XVI ст. у мове беларусаў ужо сфарміраваліся такія асаблівасці, як «аканне» і «яканне», «дзеканне» і «цеканне». Мова папаўнялася новымі словамі, якія адлюстроўвалі розныя бакі палітычнага, сацыяльна-эканамічнага і культурна-рэлігійнага

СПЕЦЫФІЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ СТАРАБЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

«Аканне» (вада, нага)	**«Дзеканне»** (дзеці, дзяржава)	**Гукі й, ў** (гай, воўк)	**Прыстаўныя гукі** (восень, вобраз)
«Яканне» (вясна, зямля)	**«Цеканне»** (цётка, жыццё, цень)	**Фрыкатыўны «г»** (галава)	**Зацвярдзелыя гукі** (бяроза, дождж)

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, вызначце паходжанне слоў: «чынш», «бровар», «фальварак».

жыцця, — назвы феадальных павіннасцей, службовых асоб і органаў дзяржаўнай улады, заняткаў насельніцтва і інш. У лексіку траплялі запазычанні з іншых моў: напрыклад, слова «праца» прыйшло з польскай, «дойлід» — з літоўскай, а «дах» — з нямецкай мовы.

Развіццю старабеларускай мовы спрыяла тое, што ў XIV–XVII стст. яна была дзяржаўнай мовай Вялікага Княства Літоўскага. Яе выкарыстоўвалі судовыя ўстановы, княжацкая канцылярыя, магістраты, на ёй пісалі законы, стваралі літаратурныя творы. Яе ўжыванне ў афіцыйным справаводстве было заканадаўча замацавана Статутам 1588 г. Пазіцыі старабеларускай мовы ў ВКЛ у XIV–XVI стст. былі настолькі моцныя, што на яе пастунова перайшла значная частка татарскага этнасу, які жыў у ВКЛ. Да нашага часу дайшлі *кітабы* — рэлігійныя кнігі беларускіх татараў, напісаныя на старабеларускай мове арабскім пісьмом. Ф. Скарына выдаў на старабеларускай мове Біблію. Праходзіў працэс «абеларушвання» царкоўнаславянскай мовы, якой карысталася праваслаўная царква. Рэфармацыя садзейнічала пранікненню мовы ў канфесійную літаратуру. Яе захаванню спрыяла ўніяцкая царква, якая выкарыстоўвала мову карэннага этнасу разам з царкоўнаславянскай і лацінскай.

Тытульны аркуш з Біблії Ф. Скарыны. Прага. 1519 г.

Як вы лічыце, чаму на тытульнай старонцы Біблії Ф. Скарыны напісана «Бивлия Руска»?

У сувязі з працэсам паланізацыі беларускай шляхты сфера ўжывання старабеларускай мовы паступова звужалася, а пасля выдання соймавых пастаноў 1697 г. мова наогул знікла са справаводства, саступіўшы месца польскай. Тым не менш беларуская мова працягвала існаваць у жывым маўленні большасці насельніцтва Беларусі — сялянства, мяшчанства і дробнай шляхты, стварыўшы базу для фарміравання сучаснай беларускай мовы.

Звужэнне сферы ўжывання старабеларускай мовы

4. Паўсядзённае жыццё насельніцтва Беларусі. Адзінства матэрыяльнай і духоўнай культуры беларускай народнасці. У перыяд фарміравання беларускай народнасці развіваліся і замацоўваліся спецыфічныя рысы матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў. Прыродна-кліматычныя і сацыяльна-эканамічныя фактары прадвызначылі кірункі гаспадарчай дзейнасці, характар жылля і гаспадарчых пабудоў.

Асаблівасці жылля

Асноўная маса насельніцтва жыла ў драўляных двухсхільных дамах з двума або трыма памяшканнямі, якія ацяпляліся глінабітнай печчу без коміна. Дамы знаці і заможных мяшчан былі адна- або двухпавярховыя, з зашклёнымі вокнамі, дашчанай падлогай, ацяпляліся печамі.

Тыпы паселішчаў

Асноўнымі тыпамі паселішчаў былі *вёскі* і *гарады*, з XV ст. — *мястэчкі*. У сувязі з правядзеннем «валочнай памеры» з'явіліся *фальваркі*, якія былі цэнтрамі феадальнай гаспадаркі, *засценкі* і *ваколіцы* — невялікія паселішчы дробнай шляхты, *слабоды* і *вулькі* — паселішчы сялян, надзеленых пэўнымі прывілеямі. Магнаты жылі ва ўласных замках, якія з цягам часу ператвараліся ў палацава-паркавыя ансамблі.

Адзенне беларусаў

Адзенне беларусаў было пераважна саматужнай вытворчасці, яго асобныя элементы багата ўпрыгожвалі арнаментам. Сярод шляхты ад XVI ст. пачаў пашырацца своеасаблівы «сармацкі строй», а сярод магнатаў — заходнееўрапейскае адзенне.

Асаблівасці нацыянальнай кухні

Аснову нацыянальнай кухні, якая фарміравалася на працягу стагоддзяў, складалі мучныя і крупяныя стравы, малочная прадукцыя, гародніна, рыба, мясныя вырабы. Ад XVI ст. народная кухня папоўнілася рознымі супамі. Ежа заможнага насельніцтва вылучалася большай далікатнасцю, разнастайнасцю прадуктаў і спецый, у тым ліку экзатычных.

Духоўная культура беларусаў

Матэрыяльнае жыццё беларусаў было шчыльна звязана з духоўнай культурай, якая асабліва яскрава праяўлялася ў народных святах і абрадах. Папулярнымі жанрамі фальклору былі песні, казкі, загадкі, прыказкі і прымаўкі. Сярод песень асаблівае месца займалі абрадавыя, шчыльна звязаныя з паўсядзённым жыццём і гаспадарчай дзейнасцю.

Танцавальнае мастацтва беларусаў пачаткова фарміравалася ў сялянскім асяродку. Сярод народных танцаў найбольш пашыраным быў карагод. Песні і танцы суправаджаліся ігрой на музычных інструментах — гуслях, рогу, дудках, трубе. У перыяд Новага часу з'явіліся новыя інструменты — дуда, цымбалы, ліра.

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Культура беларускай дуды ўключана ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь.

1. *Як вы лічыце, што маецца на ўвазе пад культурай беларускай дуды?*
2. *Высветліце, у чым унікальнасць гэтага музычнага інструмента.*
3. *Як завецца чалавек, які добра грае на дудзе? Успомніце, які беларускі паэт меў такі псеўданім.*
4. *Калі б вас папрасілі падрыхтаваць зварот-дасье ў ЮНЕСКА аб уключэнні дуды ў Спіс нематэрыяльнай культурнай спадчыны чалавецтва, якія б аргументы вы прывялі?*

У канцы XIII — XVI ст. адбываўся працэс фарміравання беларускай народнасці. Паступова складваліся характэрныя яе прыкметы: старабеларуская мова, тэрыторыя, эканамічнае жыццё, матэрыяльная і духоўная культура, этнічная самасвядомасць. Асаблівасці фарміравання беларускай народнасці былі абумоўлены ўплывам розных фактараў: прыродна-геаграфічных, сацыяльна-эканамічных, палітычных, канфесійных.

калі ў свеце...	на тэрыторыі Беларусі...
XIII–XVI стст. — працэс фарміравання народнасцей у дзяржавах Еўропы	Канец XIII — XVI ст. — працэс фарміравання беларускай народнасці

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Ахарактарызуйце прыкметы беларускай народнасці, якая фарміравалася ў канцы XIII — XVI ст.
2. Якія фактары паўплывалі на фарміраванне беларускай народнасці? Якія з іх паспрыялі станаўленню беларускага народа, а якія стрымлівалі яго развіццё?
3. Выкарыстоўваючы воблака слоў, складзіце тэзісны план адказу па тэме «Фарміраванне беларускай народнасці».
4. Падрыхтуйце віртуальную выставу на адну з прапанаваных тэм: «Традыцыйныя беларускія стравы», «Беларускае народнае адзенне», «Танцавальнае мастацтва беларусаў», «Беларускія музычныя інструменты».
5. Вяселле было сапраўдным экзаменам для музыкаў. Існавала традыцыя: калі ігра музыкаў падабалася маладым, нявеста павязвала на музычны інструмент паясок, які быў часткаю вясельнага ўбрання. Потым па колькасці павязаных паяскоў меркавалі пра якасць ігры музыкі і ўсяго ансамбля ў цэлым. А якія вясельныя традыцыі старадаўняга паходжання вядомыя вам? Звярніцеся па дапамогу да сваякоў або скарыстайцеся дадатковымі крыніцамі інфармацыі.